

Krise som forandring og forståelse

*Af ph.d.-stipendiat, cand.theol.
Anne-Milla Wichmann Kristensen*

En af konsekvenserne af COVID-19 var for mange mennesker et brud på hverdagen. Det indebar, at manges sociale og offentlige liv blev flyttet til hjemmet og digitaliseret. Derved skulle de finde nye måder at interagere på og være i og uden for hjemmet. Dette brud på hverdagen udforsker jeg i mit ph.d.-projekt, som er en del af det større forskningsprojekt “STAY HOME – hjemmet under corona-krisen og bagefter”, der er ledet af Mette Birkedal Bruun, huset af Det Teologiske Fakultet og finansieret af Carlsbergfondet.

I det tværfaglige projekt, der består af arkitekter, Science and Technology Studies-forskere, historikere og teologer, er det hjemmet, der er omdrejningspunktet. Hjemmet er ikke blot forstået som rum og sted, men også som følelser og som et netværk af digitale teknologier, mennesker, genstande, stemninger osv. I det tværfaglige arbejde diskuterer vi centrale begreber og metoder for det fælles projekt ud fra en henholdsvis familiehistorisk, teknosociologisk, arkitektonisk og teologisk vinkel. Det tværfaglige giver på den måde alle kerneforskerne i projektet en bredere forståelse af forskningsprojektet og en skarpere forståelse

af præcis, hvilken viden og hvilket perspektiv, vores respektive fagligheder kan bidrage med.

Mit projekt er en undersøgelse af nogle COVID-19s menneskelige konsekvenser. Det fokuserer på erfaringer under nedlukningsperioderne, hvor hjemmet fungerede som ramme. Gennem disse erfaringer undersøger jeg pandemien som et brud i historien, der åbner for forandring og eksistentiel forståelse. Projektet gælder derfor erfaringer og deres betydning for forandring og forståelse. Dem vil jeg analysere ved hjælp af Paul Tillich (1886-1965). Tillich antager, at teologien, omverdenen og kulturen hænger sammen. Derudover har han forholdt sig til både første- og anden verdenskrig som krise igennem begrebet “kairos”. Jeg har derfor valgt at bruge Tillich til at analysere, hvordan en pandemi hænger sammen med mennesket eksistentielt, og hvad det kan betyde. Mere konkret består ph.d.-projektet således i en systematisk-teologisk analyse af eksistentielle erfaringer i hjemmet.

I første del af projektet undersøger jeg, hvordan krise kan forstås som en bevægelse mod en ny tid gennem ovennævnte begreb, kairos. I anden del af projektet

undersøger jeg, hvilke former for mod og angst, der har vist sig i forbindelse med den forandrede hverdag hjemme, og hvilke eksistentielle overvejelser de menneskelige konsekvenser af COVID-19 har afstedkommet. Til slut overvejer jeg, hvorvidt pandemien kan forstås som en krise, hvor erfaringer af mod og angst kan ses som tegn på et kairos-øjeblik. Mit projekt er primært fokuseret på mennesker, der har været hjemsendt eller på anden måde har været hjemme under nedlukningerne af samfundet.

Erfaringerne

De erfaringer, som projektet har som genstand, er dokumenteret i arkiver som STAY HOMEs samarbejdspartnere har indsamlet og oprettet. Det første arkiv rummer etnografisk materiale, der er indsamlet i april–juni 2020 i et samarbejde mellem IT Universitetet og Aalborg Universitet under projektet *Deltagelses grammatik: Hvad kan vi lære af den øjeblikkelige og gennemgribende digitalisering af hverdagslivet under coronakrisen?* (VELUX Fonden). Arkivet rummer 222 interviews, 84 online dagbøger og 89 observationsnoter fra arrangementer. Det andet arkiv er indsamlet af Nationalmuseet fra foråret 2020 til sommeren 2021 under projektet *Dagbogsprojekt: Indsamling af danskernes hverdagsberetninger under Corona-krisen* (VELUX Fonden). Arkivet rummer over 300 beretninger, fysiske genstande og film. Det skal dog nævnes, at størstedelen af erfaringerne fra arkiverne stammer fra hjemsendte danskere. Der er således ikke mange erfaringer fra danskere, der ikke har kunne hjemsendes under nedlukningsperioderne.

I arkivet *Deltagelses grammatik* udtrykker flere, at nedlukningen og hjemsendelsen har skabt en stor forandring i deres liv, som både opleves positivt og negativt. Nogen oplever at få mere tid i hverdagen, mens andre oplever at have mere travlt. Det beskrives af flere, at “tidsfornemmelsen bliver en anden”, når dagene flyder sammen. Derudover tematiseres utrygheden ved den fysiske kontakt, ved ikke at vide, hvornår det ender og sygdommens mulige konsekvenser for familiemedlemmer. Der er desuden flere af deltagerne, der glæder sig til ikke længere “at tjekke dødstal” dagligt. Den største forandring, som mange af deltagerne nævner er arbejdslivet og skolelivet. Nogen udtrykker et håb om, at pandemien kan være med til at skabe forandring i familielivet, mens andre ønsker at gå tilbage til det, som var før og har følt et stort pres ved både at få arbejde, skole og pasning af egne børn til at gå op.

Krise som forandring

Tillichs begreb “kairos” bruges til at belyse krisen som forandring fra forskellige vinkler. Det kan benyttes til at udfolde og eventuelt revurdere krisesituationer og forstå dem som øjeblikke, der afbryder og forandrer. Dette udforskes både ved erfaringer af nyskabelse og begyndelse og ved erfaringer af vakuum og afslutning af noget. Tillich selv udviklede sin forståelse af dette gennem to verdenskrige og en efterkrigstid præget af store forandringer.

Da Paul Tillich deltog i første verdenskrig, forventede han, at en fornyelsesånd ville udspringe af den ødelæggende krig. I forbindelse med beskrivelsen af krisen som fornyelse og forandring anvendte

han for første gang begrebet kairos i teksten *Kairos* fra 1922. Med denne tekst og de efterfølgende tekster om emnet stiller han afgørende spørgsmål til, hvad en krisetid rummer og kan. Han forstår kairos som et øjeblik, hvor det evige, dvs. det ubetingede, bryder ind i tiden og historien, dvs. i det betingede. Derfor kan han både tale om “det unikke kairos” og øjeblikke kaldet “kairoi”. Det unikke kairos tolker han som tilsynekomsten af Jesus, dvs. historiens centrum, hvor evigheden bryder ind i den jordiske tid. Kairoi forstår han som de forandrende øjeblikke i historien, der er afledte øjeblikke af dette unikke kairos. I løbet af årene udvikler Tillich sin forståelse og begrebet kairos bliver modelleret, udvidet og omformet som refleksion af den tid, han lever i.

Efter første verdenskrig forventede Tillich en ny tid. Han og den religiøse socialisme, som han var en del af, forventede “...a new beginning, a period of radical transformation, a fulfilment of time, or, as we called it with a New Testament term, a *kairos* had come upon us, in spite of breakdown and misery” (*Religion and secular culture*, P. Tillich 1948, 56). Dette blev dog ændret ved anden verdenskrig, da den nye tid ikke viste sig som den transformation, han forventede. Håbet om fornyelse blev erstattet af et vakuum. Tillich udfolder dette som et helligt vakuum, i hvilket en form for spirituel rekonstruktion skal fødes på ny. Her var det i højere grad erfaringen af enden end en ny begyndelse, der herskede. Ifølge Tillich kunne dette vakuum blive transformeret til et tomrum af kreativ venten.

I de sidste kapitler af tredje bind af Tillichs “*Systematic Theology*”, der hø-

rer til de sene værker, anvender han igen begrebet kairos. Han påpeger på dette sene tidspunkt, dvs. midt i 1960'erne, at “Awareness of a *kairos* is a matter of vision” (*Systematic Theology volume III*, P. Tillich 1963, 370). Observation og analyse af et kairos-øjeblik kan således kun tjene til at objektivere erfaringen af et kairos og fremhæve og berige dette syn. Derudover fremhæver han på dette tidspunkt, at to ting må siges om kairoi: “first, they can be demonically distorted, and second, they can be erroneous” (*Systematic Theology volume III*, P. Tillich 1963, 371). Han fremhæver her nazisternes brug som en dæmonisk forvrænget erfaring af kairos. Fejlagtigheden, det andet karakteristikum, ligger ikke i situationens kairos-kvalitet, men i dommen af dets karakter (både fysisk tid, rum, og kausalitet, men også den menneskelige reaktion og ukendte elementer i den historiske konstellation). Han påpeger, at disse to karakteristika ikke betyder, at intet skete, og fremhæver, at der for nogle mennesker skete noget ved, at Guds riges kraft blev manifesteret i historien, og at historien har været ændret lige siden.

Tillichs udvikling af begrebet kairos giver således mit projekt forskellige måder at forstå krise som forandring og forståelse på. Disse forskellige udtryk for krise kan bidrage til vores forståelse af COVID-19 med en mere nuanceret forståelse af, hvad en krise rummer og kan eksistentielt.

Erfaringer af mod og angst som tegn på krisen som forandring

Mod og angst er ifølge Tillich ikke kun noget, der dukker op i særlige krisesituationer, men udtryk for den menneskelige

selvbevidsthed. Mit projekt fokuserer på erfaringer af mod og angst, der er forbundet til konsekvenser af COVID-19.

Hos Tillich er angst et medfødt, men ikke skabt og derfor ikke naturligt karakteristikum ved menneskets erfarede endelighed. Han skriver, at "...anxiety is the state in which a being is aware of its possible nonbeing" (*The Courage to Be*, P. Tillich 1952, 34). Mennesket er altså bevidst om den ikke-væren, det står overfor, men som samtidig begrænser det. Det vil sige, at mennesket erfarer den ikke-væren, der er udenfor, som noget indeni. Angsten er således en eksistentiel bevidsthed om og i ikke-væren.

Tillich arbejder i den forbindelse med tre former for angst: Angsten for skæbningen, i værste fald døden, angsten for tomhed, i værste fald meningsløshed og angsten for skyld, i værste fald dommen. Det er dog umuligt for mennesket at bære disse former for angst alene, selvom de ikke kan fjernes. Det resulterer i, skriver Tillich, at angsten forsøger at lave sig om til frygt. Frygt er en objektivisering af angsten, idet frygten kan fjernes og således bilder sig ind også at kunne fjerne angsten. Det kan den ikke, men angsten kan rummes i et mod, der er rodfæstet i troen som "the state of being grasped by

the power of being-itself" (*The Courage to Be*, P. Tillich 1952, 39). På den måde kan modet ændre erfaringen af angst, fordi fokus nu er det uendelige. Modet bliver deraf det centrale begreb hos Tillich. I mit projekt vil Tillichs forståelse af modets og angstens karakter i deres indbyrdes afhængighed vil være grundlag for analysen af erfaringer under nedlukningerne.

Jeg søger altså at belyse den eksistentielle dimension af omstillingerne i hjemmet og erfaringer af mod og angst i forbindelse med egen sygdom, tab af nærmeste, samfundets tilstand, og fysisk kontakt under pandemien. I projektet vil jeg igennem forståelsen af krise som forandring og forståelse for det første overveje, om de menneskelige konsekvenser af COVID-19 kan udforskes som en form for eksistentielt chok, da Tillich forbinde dette med erkendelsen af vores endelighed, for det andet om erfaringerne kan være udtryk for angst, der rummes af mod og derved kan være udtryk for forandring og forståelse, og til slut om pandemien kan være med til at fremhæve andre eksistentielle spørgsmål, der kendetegner samfundet i det 21. århundrede.

Seminar

Hvad kan universitetsteologien?

Tid: fredag den 15. oktober 2021 kl. 13.00-16.00

Sted: Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S,
Alf Ross Auditoriet 9A.3.01

Arr.: Det Teologiske Fakultet og Fagrådet